

96 O vodě, krajině a zbožnosti – tři eseje jako bonus

Jakub Deml vydával větší část svého života autorské sborníky, které označoval jako Šlípěje. Podobným způsobem koncipoval F. X. Šalda pět dílů svého Zápisníku. S těmito autory se nemohu srovnávat, ale přesto mám pocit, že člověk pracuje celý život na jedné knize, která je složena z několika pramének, jež se rozplétají a zase splétají. Chtěl jsem, aby v této knize bylo něco nového, co se zatím neobjevilo v žádné jiné knížce, a proto jsem rozhlasové rozhovory doplnil třemi eseji.

I. Sklízet vodu

Bůh je krychle

Někdy v sedmém století před naším letopočtem podlehly kmeny blízké Sabejcům, které sídlily na území dnešního Jemenu a na jihu Arabského poloostrova, tlaku několik staletí trvajícího suššího období a vydaly se po starých karavanních cestách na sever až do oblasti dnešního Jordánska. Ze své vlasti, později nazvané Arabia Felix – Šťastná Arábie – s sebou přinášely znalost obchodu a důmyslných závlahových systémů.

Prošli Vyprahlou Arábií a usídlili se v Arábii Kamenité mezi dnešní pouští Negev v propadlině Mrtvého moře a městem Petrou. Založili zde obchodní království, které v době největší slávy ovládalo oblast mezi Damaškem a Akabským zálivem a na většině území Arábie zajišťovalo bezpečnost obchodních karavan s kadidlem a dalším zbožím. V té době již byli známi jako Nabatejci a jejich hlavním obchodním a náboženským centrem se stalo skalní město Petra, které bylo nedávno zařazeno mezi divy světa. Většina nabatejských měst leží v Izraeli, ale Petra je přehlížena z vysokých svahů jordánského riftového údolí. Teprve v roce 1995 po podepsání mezistátních dohod se mohli setkat izraelští a jordánští archeologové a skládat společný obraz důležitého zaniklého království, které trvalo skoro tisíc let. Nabatejci mají symbolický národní význam pro Araby, Židy

i křesťany. Jedná se totiž o arabské království, jehož součástí zřejmě byla i židovská diaspora bohatých obchodníků. Nabatejci jsou viditelným důkazem, že arabské kmeny byly schopny založit před více než dvěma tisíci lety vlivné a dobře organizované království.

Měli zakázáno pít alkohol a sázet stromy. První zákaz pravděpodobně přešel do koránu. Druhý zákaz se netýká nenávisti vůči stromům, ale obavě beduínů, že se usadí a začnou hromadit bohatství a rozkoše a z toho vzejdou půtky a spory. Jedním z rysů původní nabatejské kultury je neustálá snaha o zjednodušování, o odkládání zbytečných věcí. Dokonce i nejvyššího boha si představovali jako krychli a vytesávali mu ze skal jednoduché hranoly podobné Kábě v Mekce. Ostatně i slovo Kába má stejný slovní základ jako „cube“, tedy krychle. Jednalo se o zákaz nezobrazovat boha jako postavu podobnou člověku či zvířeti. Bůh k lidem nesestupoval v lidské podobě, ale spíš jako sen přicházející z nějaké nepopsatelné oblasti ducha.

Zdá se, že část této přísnosti ovlivnila židovské sekty blízké esejcům, kteří sídlili mezi nedalekým Jerichem a Kumránem a přispěli k formování raného křesťanství. Odkaz Nabatejců tak představuje možná jedinou společnou pouštní stopu, která vede k judaismu, křesťanství a nejvíc ze všeho k islámu. Až třeba jednou na Blízkém východě na čas zavládne mír, o Nabatejcích možná uslyšíme jako o společném kořeni dnes nesmiřených náboženství.

Skutečný Indiana Jones

Netradiční kněz z Hané, Alois Musil, urazil na přelomu devatenáctého a dvacátého století na velbloudu trasu dlouhou asi jedenadvacet tisíc kilometrů. Jako první objevil a popsal raně islámský zámeček Amra, který je dnes na seznamu světového dědictví UNESCO, i Petru, jež stojí dokonce o kategorii výš jako div světa. Každá z jeho cest připomíná spíš dobrodružství Indiana Jonese. Téměř při každé návštěvě Petry či Amry byl přepaden, opevňoval se v hrobkách a střílel po loupeživých beduínech zároveň z revolveru i pušky, aby vzbudil dojem, že obránců je víc.

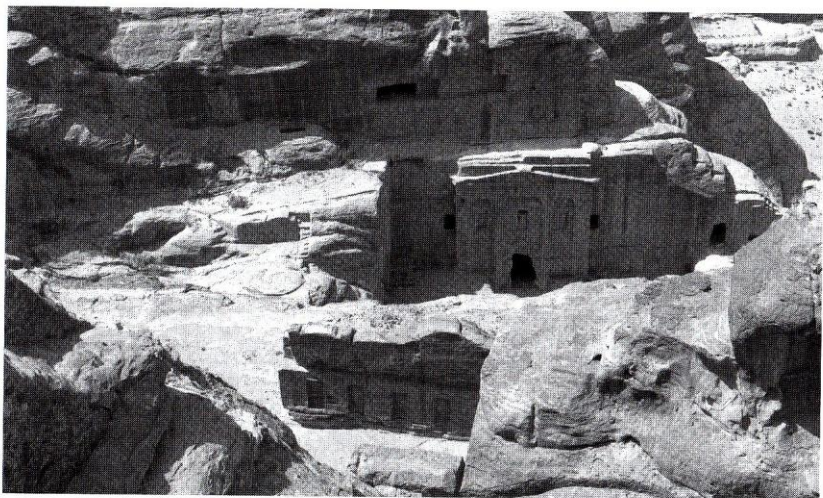
Musilovo dílo je přísně rozděleno na suché, popisné vědecké dílo a dobrodružné romány „pro děti“. Většinu svých cestovatelských zkušeností však vtělil právě do té jakoby dětské části díla, která v Česku nikdy nebyla příliš ceněna a v cizině je zcela neznámá. Musil je proto popisován například historikem Iainem Browninem jako vážný člověk bez humoru. Pokud by však někdo chtěl udělat skutečně velkou věc pro popularizaci české kultury, ať vezme jeho cestopisy Skalní město a Zakletý zámek a přeloží je do angličtiny nebo arabštiny. Stanou se pak jedněmi z mála základních knih o místech podobně důležitých, jako je v našem kontextu Praha.

108 Musil si všiml, že skalní město Petra má neobvykle dobře propracovaný systém cisteren, vodních přivaděčů a zahrad. Petra měla v době své slávy populaci o nejméně patnácti tisících lidí a jako obchodní centrum musela pít a vodou zásobovat až několik tisíc velbloudů denně, a to v polopouštním prostředí se zhruba dvěma až třemi sty milimetry ročních srážek. Tento problém Nabatejci řešili systémem takzvané sklizně vody, o kterém se hovoří jako o „water harvesting“.

Sklizeň vody

Sklizeň vody spočívá v zachycování vody na svazích ještě předtím, než steče do údolí. Tento způsob je až čtyřikrát účinnější než zachycování vody v nádržích v údolí, protože cestou se voda vsákne nebo na teplém povrchu odpaří. Prakticky to vypadá tak, že pod šikmými skalními stěnami jsou vytesány žlábkové koryty, které svádějí vodu do cisteren všech možných velikostí. Ty nejmenší jsou jako kryté „kapsy“ vytesány do boků skal a vejde se do nich třeba jen dvacet litrů vody, ty největší pojmu desítky kubíků vody.

Velká pozornost je věnována údolním depresím, které jsou přehrazeny vyvýšenými prahy svádějícími vodu. Podobně jako v našich pískovcových oblastech vidíme stopy, které v okolní krajině již dávno zanikly – například plošiny, trámové kapsy, sklípky a kamenné studánky –, tak i v Petře můžeme studovat například odvodňovací žlábkové koryto uprostřed cest nebo terasy, které zadržují vodu a brání erozi půdy.

Skalní chrámy a hroby v jordánské Petře

109 Nabatejci měli neobvyklou strategii boje. Když se blížil nepřítel, stáhli se do pouště k tajným cisternám a prostě počkali, až se nepřítel, trpící žízní, stáhne. Několik takovýchto struktur bylo nedávno objeveno. Pouštní krajina je plná pískovcových kupolí a kolem některých z nich jsou vytesané žlábkové nebo vystavěné nízké zídky. Jímací žlábkové koryto, ze zdola neviditelné, obkrouží kopec a malým otvorem svedou vodu do podzemní cisterny, která je přiklopená kamenem. Těchto tajných zásobáren vody byly pravděpodobně stovky a mnoho z nich je využíváno dodnes.

Jiným způsobem sklizně vody na Blízkém východě bylo využívání trychtýřovitých krasových závrťů. Mezery mezi kameny je nutné ucpat jílem a pak vytvořit systém stružek, který soustředí řadu drobných toků do jedné nádrže. Podobný mechanismus byl používán i na Balkáně a nejbližší se zachoval na Plešivecké planině ve Slovenském krasu. Ve slovenské lidové tradici se o sklizni vody rovněž hovoří. Podle ní byl do deštěm rozměklé půdy vybraných krasových závrťů, jako například u Silice, vyháněn dobytek, aby kvůli lepší sklizni kopýtky zašlapal jíl mezi kameny. Právě na Plešivecké planině ostatně postavila italská firma na principu sklizně vody betonové napajedlo pro dobytek.

Jiným příkladem sklizně vody, který byl v Evropě hromadně využíván až do konce devatenáctého století, bylo svádění dešťové vody ze střech budov. Mnoho hradů nemělo studny, ale jen cisterny jímající srážky. V Břevnovském klášteře jsme při výzkumu zdánlivě běžné studny s obyčejnou pumpou zjistili, že se jedná o cisternu napojenou na okapy jedné části kláštera.

Návrat staré myšlenky

Sklizeň vody je trend, který se už několik let pomalu prosazuje v mnoha indických, afrických i evropských městech. Základní důvod je podobný jako u Nabatejců. Města rostou a zásobníky podzemních vod potřebám lidí nestačí. Přímým využíváním dešťové vody se šetří peníze i energie. Z evropského hlediska je ovšem téměř absurdní někde sto kilometrů za městem jímat vodu, čistit ji, přečerpávat do vyvýšené městské vodárny a pak kvalitní pitnou vodu použít na zalévání rostlin nebo splachování na záchodě, a přitom ještě platit stočné.

V zásadě rozlišujeme dva základní druhy sklizně vody: buď jímáme vodu do cisteren k dalšímu využití, nebo necháváme vodu vsáknout na místě, což jednak umožňuje obnovování vody v podzemních zásobnících, jednak brání povodním a přívalovým deštům. Z technického hlediska se jedná o poměrně jednoduchá opatření. Cisterny na dešťovou vodu se budují

všude tam, kde existují velké nepropustné plochy, například střechy. Voda je sváděna nejprve do jímky, kde se filtruje přes štěrk a písek, a pak je skladována v podzemních nádržích.

Prosté vsakování je ještě jednodušší. Zahradní plochy leží níž než silnice, takže voda do nich stéká. V travnatých plochách se jednak budují mísovitě deprese, kde se voda vsakuje, anebo zasakovací štěrkové pruhy. Zelené pruhy uprostřed dálnice mají podobu mělkých struh. Na parkovacích plochách jsou voleny různé druhy vsakovacích roštů. Mělká údolí jsou přehrazována kamenitými valy, které zpomalují proud dešťové vody.

Jeden z nejambicióznějších městských projektů sklízí vodu se prosadil v jihokorejském Soulu. Je založen na pozorování i na budoucích výhledech. Hladina podzemní vody v Soulu klesla o 0,6 metru v okrajových oblastech a o 3,2 metru v rezidenčních čtvrtích. Před urbanizací se vsakovalo zhruba čtyřicet procent srážek, dnes jenom dvacet tři procent; dříve hustá vegetace zpomalovala povrchový odtok, který tvořil jen devět procent celkových srážek, zatímco dnes činí čtyřicet sedm procent. Rychlejší odvod vody vede k zatopení sklepů a podzemních garáží, zvyšuje však ve městě také teplotu vzduchu, protože schází voda, která by se mohla odpařovat a tím město ochlazovat. V okolní krajině se mění říční režim způsobem, jaký pozorujeme i na našich tocích. Když zaprší, prožene se povodím rychle přívalová vlna, jinak ale mají řeky po většinu roku vody méně, jsou proto více znečištěné a nehodí se ani pro ryby, ani pro rekreaci.

Nové, samostatnější město

V Soulu zkráceně říkají, že kopcovitý reliéf zelených ploch je nutné změnit na mísovité. Starost o dešťovou vodu je součástí péče o nové město, které se snaží pokrýt část energie ze svých vlastních zdrojů, proto město snižuje svoji závislost na vodě dopravované z venkova, a proto – což je zatím nejméně propracovaná část projektu – se uvažuje například o pěstování vlastních potravin třeba na balkonové zahrádce. Ekologický audit týkající se místního vodního hospodářství začíná být vyžadován u řady nových stavebních projektů, jako je například korejské Star City. Myslím, že hlavní výsledek je ten, že lidé začínají hlouběji uvažovat o svém městském prostředí. Pokud je například stanoveno jako pravidlo budování zahrad a travních plošek, vyžaduje takto dosažená větší vlhkost jiné rostliny, nebo dokonce trsy rákosy, a tím se i z původně jednolitých, bezmyšlenkovitě založených travních ploch stává stále promyšlenější městská „krajina“, která uspokojuje své obyvatele a ve které najdou svůj domov třeba i motýli a ptáci.

II. Ekologické zátěže – filozofický pohled

Paralela s rekultivacemi

Poslední zhruba dva roky stále častěji slyšíme o výběru firmy, která získá zakázku v řádu stovek miliard korun na likvidaci starých ekologických zátěží. Již delší dobu se diskutuje o podmínkách hospodářské soutěže i o různých podezřeních na korupci. Pojďme se na celou věc podívat z jiné, řekl bych filozofické perspektivy a položme otázku: co jsou ekologické zátěže a potřebujeme se jich vůbec zbavit? Navíc se zdá, že se starých zátěží můžeme zbavovat jak „ekologickým“, tak zcela neekologickým způsobem.

Dobrou paralelou k zátěžím, což jsou většinou skládky toxického či nebezpečného odpadu a kontaminované plochy, jsou plochy zničené těžbou nerostných surovin, které je zapotřebí nějak rekultivovat, tedy vrátit zemědělskému nebo lesnímu využití. Filozofie rekultivací vznikala v padesátých a šedesátých letech, kdy se jednak bojovalo o zrno, jednak byly povrchové doly a těžebny vnímány jako jizvy krajiny, které je nutné zhladit a zkrášlit. Na celém pojetí se podepsala nejen oprávněná péče o půdu, ale také ikonografie komunismu. Na dobových plakátech vidíme šťastné zemědělce v kvetoucí zemi.

Po řadě let přírodovědeckých výzkumů celkem určitě víme, že většinu jizev po těžbě příroda zahlašuje levněji a kvalitněji než lidé. Přírodovědci by dávali přednost přírodním rekultivacím, při nichž by nejméně polovina plochy byla ponechána samovolné obnově, což ale není ze zákona možné, protože těžební organizace je povinna předat těžbou plochu k dalšímu využití, a to i v případech, kdy na odvalu nikdy nevyroste pořádný les ani zde nelze vytvořit plnohodnotné pole, navíc v době, kdy i mnohem lepší půda leží ladem. Přírodním rekultivacím brání dvě věci – znění zákona a firmy, které by přišly o práci, kdyby za ně rekultivovala Příroda, s. r. o. K podobné situaci došlo i po povodních v letech 1997 a 2002, kdy povodně zadarmo revitalizovaly řadu zejména menších toků, ale správcové povodí, kteří ze zákona musí dbát o stav koryta, řeku opět sevřeli v řadě případů zbytečnými kamennými zdmi.

Před rokem 1990 neexistovaly skládky nebezpečných a toxických odpadů, takže prakticky veškerý škodlivý odpad, jako jsou těžké kovy nebo dehty a vyjeté oleje, končil někde na skládce. Tím vznikala špinavá a nebezpečná místa, která ve většině případů potřebujeme vyčistit. Neplatí to ale vždycky. Jako příklad jedné z nejhroších skládek uvedme obrovskou buštěhradskou haldu, ležící nejenom na okraji kladenské aglomerace, ale také blízko Prahy. Pamětníci vzpomínají na podezřelé sudy, které v haldě mizely, na kaly s vysokým obsahem zinku a kadmia, které zde byly ukládány, a na odpad obsahující kyanidy. Počátkem devadesátých let byla tehdy holá halda, odkud vítr odvíval částečky prachu, oprávněně považována za ekologickou časovanou bombu.

Halda o výšce třicet metrů obsahuje kolem dvaceti sedmi milionů tun odpadu a rovněž víc než jeden milion tun železa a zhruba osm milionů tun strusek, které se dají dále využít. Můžeme na ni pohlížet jako na sekundární ložisko železa a kameniva. I přes hrůznou pověst haldy má voda, která vytéká z jejího podloží, parametry pitné vody. Jak je to možné? Halda kromě toxických materiálů obsahuje rovněž velké množství popílku a oxidů železa, které absorbují těžké kovy a další škodliviny. Před několika lety se objevil záměr se této staré ekologické zátěže se státním příspěvkem zbavit a navíc jako „bonus“ prodat kamenivo a získat zásoby surového železa i méně kvalitní železné rudy. Místní lidé si mezitím na zarůstající haldu plnou zvěře a ptáků zvykli, a protože se báli provozu drtičů a dalších průmyslových aktivit, byli první, kdo proti odstranění této staré ekologické zátěže protestovali.

Nikdy se nedá vyloučit, že v haldě proreznou nějaké – možná bájné, možná reálné – toxické sudy a ohrozí okolí. Přesto si myslím, že právě buštěhradská halda je příkladem zátěže, se kterou se zatím „hýbat“ nemá, že je však nezbytně nutné sledovat chemismus vod a její celkový vliv na okolí.

Jen ať hoří!

Za minulého režimu často končilo málo kvalitní uhlí na haldách, kde docházelo k jeho samovznícení. Nepříjemné čpavé dýmy se valily Kládenkem či Ostravskem a viditelně ohrožovaly prostředí města. Tehdy jsme se my všichni naučili považovat likvidaci prohořívajících hald za nezbytný krok. Co bychom dnes dali za takovou haldu! Představte si, že halda prohořívá desítky let a přitom postupně chladne. V jejím tělese se stabilizují

průduchy, kterými proudí horké páry a při chladnějším povrchu se srážejí neobvyklé minerály, jako je třeba ryzí selen, nedávno popsaný kladnoit nebo složité sírany či krystalické destiláty organických látek. Na takovéto horké haldě můžeme sledovat procesy vzniku minerálů skoro jako někde na sopce. Prohořívání vadí ve městě, ale pokud je halda někde mimo obytné plochy, nechť hoří! Jednou dohoří a bude klid. V takovém případě dokonce stojí za ochranu jako přírodní objekt, jehož analogie u nás existovaly na hořících výchozech uhelných slojí v mladších třetihorách a který jsme nyní na pár desítek let opět vzkřísili k životu.

Věc má ale jeden legislativní háček. Majitel pozemku musí objekt zajistit proti zvědavcům a sběratelům minerálů, kteří jsou schopni se probořit povrchovým krunýřem do horkého vnitřku haldy. Je tedy jednodušší nahlásit takovýto objekt jako ekologickou zátěž a požádat o jeho likvidaci. Myslím, že se příliš velký díl zodpovědnosti přenáší místo jednotlivců na organizace. Dojde-li v Austrálii k napadení člověka žralokem, měl by snad majitel pobřeží ohradit oceán, protože je nebezpečný? Nikoliv – stačí cedule „Pozor, žralok!“ a je na každém, zda toto nebezpečí bere vážně. Přišli jsme o řadu starých důlních děl či lomových stěn jenom z toho důvodu, že se správce pozemku obával, že někdo spadne ze skály nebo se propadne do štoly.

Ekologická likvidace ekologické zátěže

Uvedu konkrétní příklad z lysolažského areálu Akademie věd ČR, kde dosluhuje původně provizorní budova z konce šedesátých let. Náklady na její likvidaci se pohybují mezi deseti a čtrnácti miliony korun podle toho, kam by se odvážel materiál a jaké by bylo jeho složení. Rozpočtům opatřeným kulatým razítkem se po ekonomické stránce nedá nic vytknout. Jedná se o seriózní práci s chybnou filozofií. Pokud totiž bude na místě využít pojízdný drtič a ze stavebních materiálů se nadrtí recyklát – plnidlo do betonu nějaké nedaleké další stavby –, po finanční stránce klesnou náklady na polovinu, ušetří se prostor skládky i zásoby šterkopísku z mělnických pískoven.

Stará zátěž, například rudní či uhelná halda, se většinou likviduje tak, že je nutné ji rozebrat a znovu složit na místě, kde se vytvoří nepropustné podloží. Halda se pak přebírá a znovu dosypává v blocích, které bývají oddělené například nepropustnými jílovými bariérami. Toxické partie se odvázejí na zvláštní skládku. Mnoho hald mezitím zarostlo sice náletovými, ale docela pěknými břizami, olšemi či topoly. Ty je nutné vykácet a pak po přeložení haldu zahrnout hlínou a opět posázet dřevinami.

Často se pak setkáváme s novým porostem, který je sázen v geometricky dokonalých řádcích, ale je zakrslý a zjevně se na dané místo příliš nehodí. Nicméně znění zákona je vyhověno. Příroda z toho nic nemá a přírodovědci naopak vytane na rtech definice botanika Jiřího Sádla, že rekultivační a bývalí pokračování těžby jinými prostředky.

Vyčistit každou skvrnu

Katalogizace starých zátěží probíhala hlavně v devadesátých letech, a to pod vlivem ekologických pohrom zděděných z minulého režimu. O každé ekologické zátěži se automaticky uvažovalo jako o skvrně, která musí být za každou cenu vyčištěna. Při návrzích likvidace zátěží se tehdy příliš nehledělo na peníze – zbyly ještě nějaké příjmy z privatizace a ekonomika rostla.

Domnívám se, že mnoho – možná dvacet procent – starých ekologických zátěží by dnes mělo zůstat, jak jsou, je ale nutné sledovat jejich okolí, tedy provádět geochemický monitoring. Jinými slovy – podobně, jako je možné nechat přírodě volnou ruku, aby si podle sebe obsadila starý lom,

Rodinný výlet na koňském povoze u Neratovic kupodivu v roce 2009

tak i část takzvaných zátěží časem vyzní do ztracena a k ozdravení krajiny dojde samovolně. Jiná místa – například dehtová jezírka, radioaktivní partie odkališť nebo staré haldy s vysokým obsahem toxických prvků – naopak naši péči vyžadují. Ale i v tomto případě bývá možné volit lacinější a šetrnější technologie spojené s využíváním a recyklací suroviny.

Likvidace starých zátěží není jenom problém ekonomické transparentnosti, ale rovněž ekologického přístupu, tedy filozofie řešení problému. Všimněte si například, že o zátěžích se uvažuje jenom historicky jako o produktu minulého režimu, ale třeba v okolí Kutné Hory či Mokrská nalézáme ekologické zátěže ze středověku, se kterými jsme se prostě smířili. Odhaduji, že chybnou či protiekológickou filozofií odstraňování starých zátěží můžeme přijít až o desítky miliard korun.

Řešení celého problému nezačíná tím, že stát někomu přidělí sto miliard korun, ale že se pokusíme definovat, které ekologické zátěže mají v měřítku dalších několika desetiletí samouzdravující schopnost, anebo alespoň neohrozí svoje okolí. Zní to podivně, ale v mnoha případech doopravdy záleží na úhlu pohledu. Z botanického hlediska jsou například pro většinu rostlin toxické hadce, přírodní ultrabazické horniny s vysokým obsahem zejména chromu, hořčíku a niklu. Ale právě na nich rostou jedny z nejzajímavějších rostlin střední Evropy. V malém měřítku si můžeme dovolit totéž co příroda – ponechat toxický ostrůvek, u kterého je zaručené, že se nebude dále rozšiřovat.

Přístup ke starým ekologickým zátěžím je navíc mírně pokrytecký, protože se nestará o vznik nových zátěží. Dnes se už nejedná o průmyslové provozy nebo odkaliště uranových dolů, ale o zemědělskou půdu, ve které se zejména při velkoplošném, opakovaném pěstování řepky olejky hromadí hnojiva a herbicidy. Možná nás za deset dvacet let nebudou zajímat dnešní staré zátěže, ale stav půdy.

III. Pietní místa v krajinné síti: historická paměť a biodiverzita

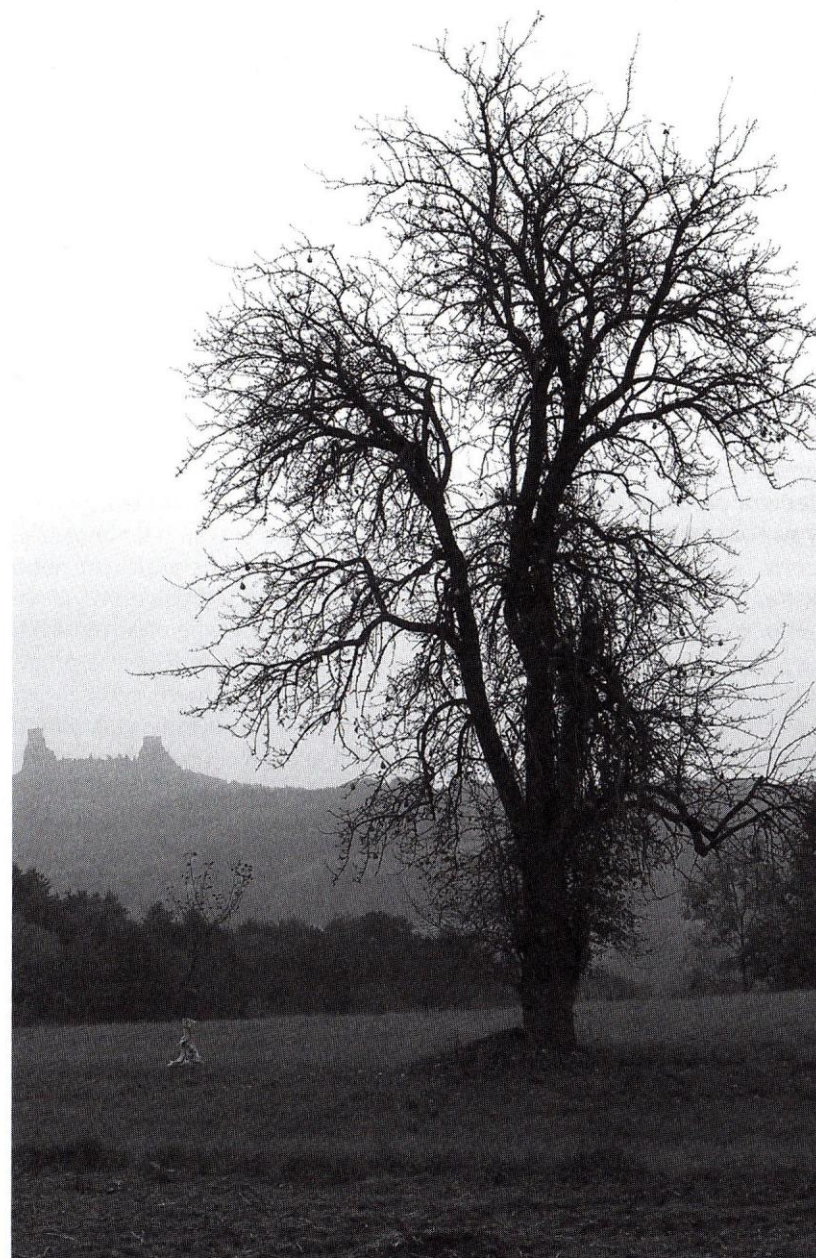
*Za světy proudící ohromném ve prostoru,
kde slunci šílených se věčná bystřeň blyští,
ve vírech plamenů se tře a tyčí v sporu,
mne odnes, Démone, ku Bohů mrchovišti.
Dál od života dál, v němž duch se ztroskotává
s dnů spoustou neplodných a nocí plných mdloby,
mně ticha otevř tyn, kde stínů obec tmavá,
kde Bohů zmizelých ční tiché, němé hroby.*

Klid Bohů, Leconte de Lisle v překladu J. Vrchlického z roku 1899

Zbožnost paměti

Slovo „pietas“ obvykle překládáme jako zbožnost, v jeho starších významových vrstvách se ale spíš skrývá plnění či naplňování náboženských povinností. Ve staré angličtině dlouho splývalo se slovem „pity“, které můžeme nejlépe opsat jako pohnutí. Toto staré latinské slovo mělo v antickém Římě nejméně tři základní roviny – tou hlavní bylo plnění náboženských povinností vůči předkům, a tím i vlastní rodině, a v těch dalších se jednalo o něco podobného ve vztahu k obci a národu. Základem praktického římského náboženství nebylo ani opakování starých mýtů, ani jakákoli forma státního náboženství, nýbrž udržování ochranného plamene rodinného krbu, který v sobě sdružoval všechny předky, tedy ochránitele rodu. Vyhasnutí plamene, a tím i ponechání rodiny bez ochrany se trestalo vyhnanstvím. Folklorním dozvukem této archaické víry je víra v trpaslíky-hospodářičky s červenou čepičkou ozářenou plamenem domácího krbu.

Ochranný génius rodiny byl o to silnější, oč mocnější byli předkové, z nichž byl složen. A protože člověk žije tak dlouho, dokud žije jeho paměť, bylo žádoucí pamatovat si dlouhou řadu svých předků a místa spjatá s jejich životem či smrtí nějak označovat a chránit. Tuto představu můžeme celkem jednoznačně vystopovat až do egyptské Staré říše, jde však rovněž o typ psychologického mechanismu, jaký známe třeba z rodinných obrazů šlechtických rodů nebo poslušností opatů.

Trosky staré hrušky

Jako pietní místo tedy můžeme označit takový kus země, který je spjat se vzpomínkou na předky či dějinné události, jež mají dopad na život celé země, obce či národa. Tuto vzpomínku sice prožíváme s nějakým pohnutím, nejde však o nás, nýbrž o naplnění náboženské povinnosti. Tato povinnost v podstatě říká, že kmen či národ může přežít, jenom má-li silná ochranná božstva posilovaná oběťmi a rituály. Ochranná konstelace sestává jednak z bohů či světců, jednak z válečných hrdinů (Héraklés, Milan Rastislav Štefánik) a kulturních heroů (František Palacký, Alois Jirásek). V antickém Římě neochota obětovat ochranným znamenala otevřený čin proti státu.

Na jednu stranu se jedná o velice archaický a pro nás zdánlivě odlehlý soubor představ, ale na druhou stranu se právě tento mechanismus uplatnil, například když slovenský prezident odmítl účastnit se na území Slovenské republiky slavnosti u pomníku sv. Štěpána, který z mytologického hlediska představuje ochránitele Maďarů. Podobným způsobem, pomníky sv. Cyrila a Metoděje, se vymezují Moravané vůči českému kmenovému území reprezentovanému sochami sv. Václava. Paralel s antickým nebo předantickým světem a námi se dá nalézt celá řada – třeba prvomájové průvody se podobaly alegorickým procesím k počtě antických bohů a později triumfálním pochodům vítězných císařů. Ve všech těchto případech se neúčast dala hodnotit jako pohrdání obcí a jejich bohy.

Naplněním původního antického významu „pietas“ je právě tak přijetí mocného cizího předka se svatým pohnutím jako jeho neméně posvátné odmítnutí. Tento cizí heros se dá obměkčit či obelstít i adopcí. Vytvářením a udržováním většiny pietních míst se tedy nedotýkáme jenom nějaké osobní lítosti, ale zahráváme si s něčím neskonale silnějším – s udržováním a posilováním národa či kmene, a to z riskantní pozice svaté povinnosti. V podstatě směřuji k tomu, abych ukázal, s jakou opatrností je nutné pietní a památná místa zřizovat a udržovat, protože se snadno mohou stát roznětkou nepokojů, hrobem či kolébkou minulých a budoucích režimů. Studentský průvod, který v listopadu 1989 zahájil „svatým rozhořčením“ sametovou revoluci, vyšel z vyšehradského hřbitova.

V předindividualistických dobách byla nejdůležitější ta místa, která se týkala celé komunity. Můžeme je popsat jako místa sdružující kolektivní paměť, posvátno a (leckdy tíživou) sociální povinnost. Nicméně vždy paralelně s nimi existovala osobní místa, která člověku pomáhala překonat nějaký životní úsek, osobní problém nebo nemoc. Tento typ míst je v současné době mnohem populárnější, protože nám umožňuje něco získat – například zážitek, vizi či energii –, a nevyžaduje přitom žádné velké povinnosti ani vazbu na národní či politickou historii. Pravděpodobně tím nejběžnějším příkladem, jak podobná místa fungovala, bylo seslání rady prostřednictvím snu. V indiánské či aboriginské tradici jsou běžné „skály snů“, daná technika ale přežila až do pozdní antiky, kdy pomocí takzva-

Jižní Morava. Půda je vždy osobní záležitostí.

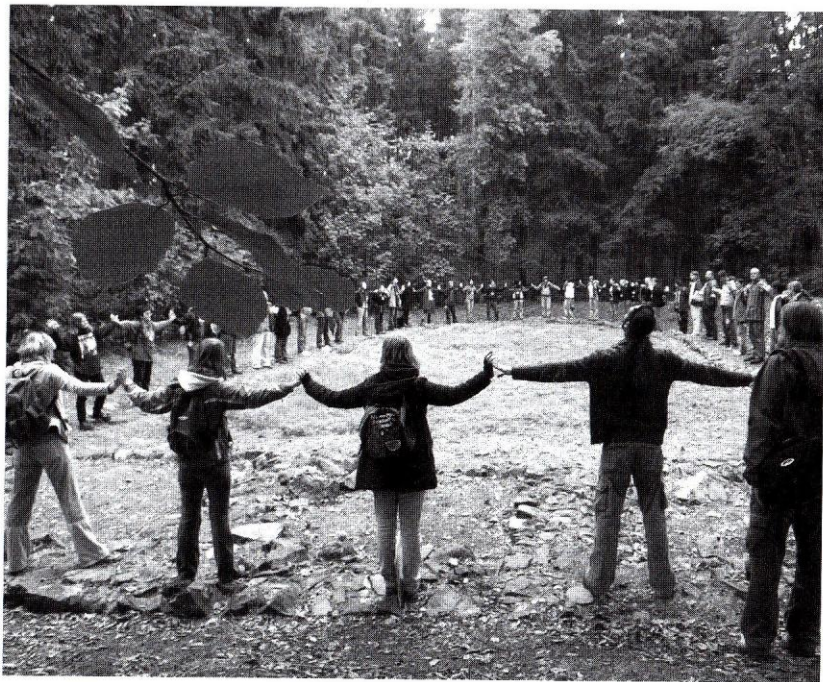

né inkubace, tedy sesláním snu, se člověk dozvídal, jak vyléčit svoji nemoc (například v Asklepiově chrámu pod athénskou Akropolí) nebo jak dál postupovat ve svém životě (například v Amonově chrámu v oáze Siva v egyptské Západní poušti). Kromě toho existovala i místa mysterijní (Eleusis), kde se člověk něco dozvídal o povaze světa a pravděpodobně i o smrti či o duši.

V současné době existuje široká škála osobních míst. Většinou se jedná o nápadné skály, staré stromy či místa s dalekým výhledem. Málokdy jsou využívána archaickým způsobem, ale spíše bývají považována za dárce inspirace či jenom prostého klidu a smíření se stavem světa.

Pokud se na pietní a památná místa díváme z hlediska celé krajiny, pak vnímáme nejméně čtyři důležité aspekty:

V dané krajině existuje celá síť míst většinou propojených nějakými vztahy – třeba působením nějakého hérao typu Jánošíka nebo Ľudovíta Štúra, živlovým či silovým aspektem, například posvátnými prameny, mytickou či skutečnou historií. Tato mnohost míst je dobře patrná kupříkladu při četbě Pausaniových Cest po Řecku.

Obvod starého kostela nad Plzencem si nejlépe představíme pomocí dotýkajících se rukou studentské komunity

Některá tato místa mají význam komunitní, jiná osobní, ale nejčastěji obojí. O svátcích je místo navštěvováno celým kmenem, mimo svátky jednotlivými poutníky.

Místa jsou organizována hierarchicky ve více úrovních – je málo katedrál, ale mnoho kapliček.

Krajinná síť míst je uspořádána buď centrálně, nebo lineárně, anebo kombinovaně. Příkladem centrální krajinné dispozice je nejvyšší hora, která je radiálními pohledy provázána s dalšími místy. Lineárně komponovaná dispozice je poutní cesta, na kterou jsou jako korálky „navlečeny“ menší svatyně. Příkladem může být třeba stále populárnější systém poutních cest do Santiaga de Compostela anebo Svatá cesta – Ieros domos – mezi Eleusinou a athénskou Akropolí.

Paměť a ochrana krajiny

Klasická ochrana přírody je nejčastěji založena na objektivním seznamu chráněných či ohrožených druhů. Při ochraně krajiny k těmto hodnotám přistupuje krajinný ráz, jehož kritéria jsou navíc založena na estetice či autenticitě. Ochrana pietních míst se ještě více posouvá do pole nejednoznačných subjektivních, náboženských či národních hodnot, které navíc můžeme interpretovat protichůdnými způsoby (Katyň, rodný domek mistra Jana Husa, Kosovo pole). Mnoho pietních míst v sobě nese latentní kontroverzi, takže často oscilují mezi zbožnou úctou a zničením.

Poměrně jednoznačná je situace u pietních míst, která se vyskytují v nějakém zachovalém krajinném kontextu. Staré hřbitovy bývají pro svůj klid významnými ptačími hnízdišti. Rovněž většina pravěkých či středověkých památek bývá zasazena do skal a na srázné vrcholy kopců. Následkem staletí trvajících odlesnění bývají obsazována hodnotnými druhy skalních stepí. V takových případech, jako například na bratislavském Děvině, je pietní hodnota místa spjata s národním obrozením díky završení své přírodní, archeologické a historické hodnoty.

Podobně i lužní oblast Mikulčice-Kopčany, která se během několika desetiletí řízeného lesního managementu pravděpodobně změnila v kvalitní přírodní rezervaci, byla nedávno zpětně „přisvojena“ církví k pořádání bohoslužeb a poutí spjatých se sv. Cyrilem a Metodějem. Podstatná významová vrstva místa je dána velkomoravským osídlením, které má – jak je u památných míst obvyklé – reálnou složku významné archeologické hmotné památky i symbolický význam hlavního či velmi významného sídla slovanské říše. Na tomto základu je možné budovat jak národní

a politickou identitu, tak i církevní tradice. Zájmy ochrany přírody jdou však spíš proti pořádání hromadných poutí a slavností, ale na druhou stranu jsou společenské síly, které potřebují tento typ míst využít, tak silné, že je obvykle nutné volit nějaký kompromis. V reálném životě velice často vzniká prostor pro politické „divadlo“, který nebere ohled ani na přírodu, ani na autenticitu památky. Dokladem jsou například velkorysé betonové dostavby národních hradů nebo odhalování nevkusných pomníků na pohledově citlivých místech krajiny.

Ochrana toho, co máme rádi

Na počátku dvacátého století se ochrana přírody potřebovala vzdálit od romantických, nadšeneckých plánů a ustanovit se jako objektivní věda. Výsledkem tohoto pochopitelného vývoje je, že nepracovala s pojmy, jako je krása, melodie či půvab krajiny. Domnívám se, že další vývoj v tomto oboru by měl dál sledovat hlavní linii ochrany biodiverzity, měl by však být opatrně doplňován místy, která možná podle seznamu ohrožených a chráněných druhů nejsou hodnotná, ale která máme rádi.

Malebné lesní zátíší, pietně upravený pramen, lavička s výhledem na hory jsou v tomto přelidněném a využívaném světě samy o sobě hodnotou. Vypovídají možná víc o kultuře než o přírodě, ale spojují nás se základem toho, čím jsme – se stromy, kameny, vodami a kulturní krajinou našich předků.

Zaniklý „hrad“ doby bronzové – Mysia hôrka na Spiši